

Virtuální hospice – Geografie: Terénní zeměpisná exkurze

Odborná analýza hodiny (evaluace)

Autor: RNDr. Jaroslav Vávra, Ph.D.

V zeměpisu je jednou z **nejatraktivnějších**, ale zároveň i **nejobtížnějších forem výuky výuka mimo třídu**, mimo školu. Můžeme ji nazývat **zeměpisnou exkurzí**, tak jako v této ukázce, nebo terénním cvičením či „field tripem“ nebo „fieldworkem“ nebo „field studies“, jak se často pojmenovává v zahraničí. Atraktivita spočívá v novém prostředí, v nových situacích, v nových zážitcích. Britští školští geografové Morgan a Lambert (2005) právě u zeměpisu vyzdvihují triumvirát, kterým by se měl zeměpis prezentovat: **relevantnost – užitečnost / hodnotnost – zábavnost** (neplést se zajímavostí!).

Jak je obtížné připravit výuku mimo školu, tak je také obtížné ji hodnotit. Určitě nejdůležitější je udělat si celkový obraz o celém videu. Je zřejmé, že jde o sestříhaný materiál, který tvoří určitý výsek celé jednodenní aktivity. Jde vůbec o první takový záznam, který se na tomto portálu objevuje, a je dobře, že se objevuje. Určitě budou následovat další, právě pro atraktivitu, motivaci a zábavnost takové výuky. Nejdříve jsem v tomto hodnocení představil **celý snímek v tabulce 1**, kde jsem zaznamenal činnost učitele, časový úsek (podle stopáže videa) a činnost žáků s doplněnými poznámkami. To však je jen určitý popis. Proto jsem v další **tabulce 2** použil **revidovanou Bloomovu taxonomii**, dále RBT¹ (dvojdímní: kognitivní a znalostní dimenze) a hodnotil podle ní vzdělávací cíle. Snahou učitele by mělo být volit cíle tak, aby dosahovaly úroveň nad zapamatováním/porozuměním a nad dimenzí faktů. Poznávám, že zařazování do kategorií nemusí být jednoznačné. Přesto by rozdíl neměl být výrazný. Zvláště pak upozorňuji v souvislosti s RBT na znalostní dimenzi metakognici, která je dosud v českém vzdělávání nedoceněna. Je potěšitelné, že v předkládaném videu se objevuje (viz dále). Za podněcující část hodnocení považuji **zamyšlení nad touto exkurzí**, či spíše **nad českými zeměpisnými exkurzemi**. Vycházím přitom ze zahraničních zkušeností. Snahou je nabídnout jiný pohled na výuku mimo školu. A snad jako doplněk zde uvádím odkaz na **Mezinárodní zeměpisnou olympiádu 2010²** v Taipei na Tchajvanu, kde se týmy v terénu zabývaly land use. Propagátory takové výuky jsou nizozemští kolegové Joop van der Schee a Luc Zwartjes.

V čem spočívá obtížnost výuky mimo třídu? Stačí se podívat na předkládané video a položit si otázky, například: Co v novém, neznámém prostředí mám žáky učit? Jaká témata? Jak je mám učit? Jak mám vše zorganizovat? Nejjednodušším způsobem je vše odvykládat (není rozdíl mezi výkladem ve třídě a třeba na náměstí) a po žácích chtít, aby si vše zapsali a zapamatovali. V předkládaném videu se můžete podívat, že to jde i jinak.

¹ Více o RBT [ZDE](#).

² Více informací [ZDE](#).

Tabulka 1 Struktura videohopistace. Činnost učitele, činnost žáků, čas podle videa

Činnosti učitele	Čas (minuty) videa	Činnost žáků	Poznámky
<ul style="list-style-type: none"> • Představení, exkurze (Proseč, náměstí) <p>Představení je doprovázené ukazováním tras na mapách.</p>	4,5		<ul style="list-style-type: none"> • Videohopistace začíná v polovině realizované exkurze v Proseči (po návštěvě meteorologické stanice ve Svratouchu a po aktivitách v Přírodní památce Pivnice) • Komplexní geografický průzkum města • Přírodní rezervace Maštale
<p>Zadáva úkoly pro</p> <ul style="list-style-type: none"> • Komplexní geografický průzkum a land use • Mentální mapa náměstí 	10	Organizují se do skupin, přebírají pracovní listy a je jim zadané území pro mapování land use, případně mentální mapu.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kulturní a sociální profil sídla a bydlení 2. Doprava a občanská vybavenost 3. Ekonomický profil sídla: průmysl a zemědělství 4. Životní prostředí Proseče 5. Historický vývoj a politický profil sídla 6. Centrum města, struktura obchodní sítě, služby (mentální mapa náměstí)
	2	<p>Mentální mapa náměstí, služby</p> <ul style="list-style-type: none"> • obchod s textilem • bazarové zboží 	Zaměření: od kdy obchod, změny, spokojenost s tržbou
	3	Dipro Proseč (řízený rozhovor s členem	Zaměření: jaké výrobky, kolik

		managementu) Představování se a sdělení účelu exkurze	pracovníků, kam se exportuje, možnost rozvoje Otázka na další podnik (zem. družstvo)
	4	Rozhovor s místostarostou „Máme dělat nějaký průzkum města“	Zaměření: ekonomické aktivity ve městě, soukromníci, představení podniků ve městě, 15% nezaměstnanost, využívání zemědělských ploch, kriminalita/vandalismus
Představení Boru u Skutče Pokyny o bezpečnosti (málo konkrétní)	2	Sledování výkladu	Turistická cesta do Toulovcovy Maštale (1 hodina)
Vedení skupiny do Toulovcových Maštálí	1	Následování učitele	Podle sdělení učitele trasa na 1 hodinu
Základy orientace v přírodě – kladení otázek	3	Odpovědi na učitelovy otázky	Orientace bez mapy (mraveniště, letokruhy, slunce – hodinky, oltář, satelitní antény). Co sluneční hodiny?
Výklad použití buzoly s využitím demonstrace žákem	2	Napodobování učitele	
Pochod podle azimutu <ul style="list-style-type: none"> • instrukce • opakované instrukce – jak pracovat s buzolou 	10	Pochod podle azimutu v 6 skupinách <ul style="list-style-type: none"> • zapisování trasy a postup (15 minut), postup podle • zapsané trasy od předěšlé skupiny (10 bodů na trase, 15 minut) 	Zřetelněji vymezit funkce ve skupině
Změření výšky stromu pomocí podobnosti trojúhelníků <ul style="list-style-type: none"> • nákres a výklad s otázkami 	2	Odpovídání na otázky	Vložená činnost pro ty, kteří vytyčili trasu rychleji

Měření vydatnosti pramene Výklad s následným procvičováním	6	Měření vydatnosti pramene	Použití improvizované nádoby
Prezentace výstupů z Proseče Sledování prezentace, určování pořadí, času na prezentaci (3–4 minuty), doplňující otázky	23	Prezentace zástupců jednotlivých skupin, pasivní sledování prezentací	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kulturní a sociální profil sídla a bydlení 2. Doprava a občanská vybavenost 3. Ekonomický profil sídla: průmysl a zemědělství 4. Životní prostředí Proseče 5. Historický vývoj a politický profil sídla 6. Centrum měst, struktura obchodní sítě (mentální mapa, mapa obchodů). Nejlepší zhodnocení
Závěr a shrnutí	1	Sledování učitele	
Sebereflexe Vydařená část: průzkum Proseče Méně vydařená: pochod podle azimutu	2		

Cíl exkurze (činností na videu a deklarované v průvodním materiálu) porovnáván revidovanou Bloomovou taxonomií vzdělávacích cílů, dále RBT (Anderson a Krathwohl 2001, česky Vávra 2011, dostupné [ZDE](#)).

Tabulka 2 Vzdělávací cíle podle revidované Bloomovy taxonomie vzdělávacích cílů, případně podle domény psychomotorické taxonomie (Dave 1967)

Stanoviště/Cíle	Kognitivní dimenze	Znalostní dimenze	Poznámky
Proseč: hodnoceno podle základní kategorií. Detailněji v části Presentace výsledků průzkumu			
<ul style="list-style-type: none"> vytvoří a popíše mapu využití ploch (land use) Proseč 	<ul style="list-style-type: none"> porozumět hodnotit tvořit 	<ul style="list-style-type: none"> faktů konceptů 	Práce v 3–5členném týmu
<ul style="list-style-type: none"> provede ve skupinách formou dotazníkového šetření geografický průzkum Proseče na vybraná témata, uvedená v pracovních listech 	<ul style="list-style-type: none"> aplikovat 	<ul style="list-style-type: none"> faktů konceptů 	Práce v 3–5členném týmu
<ul style="list-style-type: none"> vytvoří a popíše mentální mapu vybraného území (v podkladech neuvedeno) 	<ul style="list-style-type: none"> porozumět analyzovat hodnotit tvořit 	<ul style="list-style-type: none"> faktů konceptů metakognice 	4členný tým
Přírodní rezervace Maštale			
<ul style="list-style-type: none"> změří vydatnost pramene 	Taxonomie psychomotorických cílů (Dave 1975)	<ul style="list-style-type: none"> imitace praktické cvičení 	Jeden z týmu provede měření.
<ul style="list-style-type: none"> orientuje se v krajině bez mapy 	<ul style="list-style-type: none"> pamatovat <ul style="list-style-type: none"> vybavovat si 	<ul style="list-style-type: none"> faktů postupů 	Otázky a odpovědi bez systematické kontroly (motivační charakter).
<ul style="list-style-type: none"> orientuje se v krajině s pomocí buzoly, určí azimut 	Taxonomie psychomotorických cílů (Dave 1975) RBT	<ul style="list-style-type: none"> imitace praktické cvičení zpřesňování koordinace 	Procvičování v týmu bez kontroly, že všichni dovednost ovládají.

	<ul style="list-style-type: none"> • aplikovat <ul style="list-style-type: none"> ○ provádět 	<ul style="list-style-type: none"> • automatizace • metakognice (dívčí kroky) 	
<p>Prezentace výsledků průzkumu v Proseči</p> <ul style="list-style-type: none"> • prezentuje získané poznatky z komplexního geografického průzkumu v Proseči 	<ul style="list-style-type: none"> • porozumět <ul style="list-style-type: none"> ○ interpretovat ○ klasifikovat ○ odvozovat ○ srovnávat • analyzovat <ul style="list-style-type: none"> ○ upořádat ○ přisuzovat <ul style="list-style-type: none"> ▪ provést dekonstrukci • hodnotit <ul style="list-style-type: none"> ○ plánovat • tvořit 	<ul style="list-style-type: none"> • faktů • konceptů • postupů • metakognice 	<p>Všechny týmy předvedli velmi dobrou prezentaci (zástupci). Vyzdvihují:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Centrum Proseče a struktura obchodní sítě – Veronika: vlastní koncepce s „resistencí“ na předčasnou otázku učitele, s vysvětlením metody, odkazy na vlastní získanou zkušenost! Jak mluvit o „vietnamských spoluobčanech“? • Životní prostředí Proseče (žák nepředstaven): vlastní koncepce prezentace s občasným nahlédnutím do podkladů)

Tabulka 3 Klíčové kompetence (převzato z podkladů)

Kompetence k řešení problémů	<ul style="list-style-type: none"> kriticky interpretuje získané poznatky a zjištění a ověřuje je, pro své tvrzení nachází argumenty a důkazy, formuluje a obhajuje podložené závěry
Kompetence komunikativní	<ul style="list-style-type: none"> prezentuje vhodným způsobem svou práci i sám sebe před známým i neznámým publikem
Kompetence sociální a personální	<ul style="list-style-type: none"> aktivně spolupracuje při stanovování a dosahování společných cílů

Komentáře ke zhlédnutému videu, co na něm je

Učitel vhodně vybral aktivitu (exkurzi) z hlediska prostoru a času. Blízkost míst pro fyzickogeografické činnosti (ve videu nejsou prezentovány) a pro socioekonomickou (humánní) geografickou činnost. Pro socioekonomické aktivity bylo vybráno vhodné město Proseč.

Výhody míst, které byly učitelem maximálně využity:

- poloha města mimo centrum (vazby na Skuteč a Litomyšl, dostupnost z Nového Města n. M., blízkost terénu pro FG aktivity – Maštale)
- vhodně zvolené období (uprostřed května), kdy je vhodné počasí a v týdnu nejsou atraktivní oblasti přelidněné
- centrum (náměstí), které umožňuje časově a obsahově zvládnutelné šetření
- struktura ulic města, která umožňuje rozdělení do skupin, skupiny zpracovávají zadaná témata
- velikost území, které lze v krátké době prozkoumat a zhodnotit
- samospráva, která pracuje na profesionálním základě („práce na plný úvazek“)
- podniky, které jsou vázané na místo (nikoliv „dcery“) a mají svou historii
- místo (domov), ve kterém lidé žijí po generace
- velmi kvalitní mapové podklady

K Proseči – získávání informací v terénu

Ze zhlédnutého záznamu je zřejmé, že učitel zvolené místo velmi dobře zná a určitě již několikrát takovou aktivitu zde učil, což jen oceňuji, a mluvím z vlastní zkušenosti. Zdůrazňuji, že při takové aktivitě, kdy se žáci obracejí na zástupce samosprávy nebo ekonomických subjektů, je žádoucí předem dojednat schůzku. I přesto dochází k tomu, že k setkání nemusí dojít (viz příklad zástupců podniku, který vyrábí šindele). Výborná je ukázka komunikace takových osob se žáky, která odpovídá i mé zkušenosti z podobných akcí se žáky („lidi z praxe“: způsob vyjadřování, myšlení, chování).

K následné prezentaci o Proseči

Žáci měli připravenou strukturovanou prezentaci, které se většina zástupců skupin držela a z velké části četla. Vybočovali z toho dvě prezentace – o životním prostředí, kdy žák

vycházel z předlohy, ale prezentoval vše podle své koncepce. Ještě lepší pak byla prezentace žákyně Veroniky (obchody na náměstí a mentální mapa), která již na začátku si nenechala vnutit postup při prezentaci (otázka učitele na pojem) a sama začala podle svého konceptu prezentovat téma služeb a percepce náměstí Proseče. Dostávala se i do úrovně metakognice, kdy hodnotí své poznatky na základě získaných poznatků dotazovaných. V tom značně převyšovala ostatní žáky. V prezentaci uplatňovala kritické myšlení. Bylo by zajímavé po určité době diskutovat se žáky, co si z této části exkurze odnesli.

Postup podle azimutu

Velmi dobře zvolená dovednostní aktivita, procvičování použití buzoly. Z předvedeného bylo patrné, a moje zkušenost toto opět potvrzuje, že mnoho žáků, pokud nedělají orientační běh (to byla správná otázka pana učitele), tuto dovednost neumějí. Celá aktivita byla omezená počtem buzol a počtem žáků v týmu (5 žáků na jednu buzolu?), takže se domnívám, že někteří si na buzolu nemuseli „sáhnout“ (opět častá zkušenost). Dobré bylo spontánní rozdělení činností ve skupině (měřič, zapisovatel, vyhledávač záměrných bodů atd.). Velmi dobré bylo změna postupu, kdy z rozmisťování bodů na trase přešli žáci na vyhledávání bodů na trase. Poznamenávám, že takovéto činnosti se mohou procvičovat i na školním hřišti nebo na vhodném přilehlém pozemku u školy, například jako hvězdicový závod. Avšak na neznámém místě taková aktivita přináší jiné zážitky, viz například měření na „holčičí kroky“.

Učitel řešil různou rychlost postupu skupin vloženou úlohou o podobných trojúhelnících (výška stromu) pro tu skupinu, která čekala na ostatní. Oceňuji, že učitel volil jiné jednotky (šíšky), které nutí žáky myslet jinak a nikoliv v zaběhnutých jednotkách.

Měření vydatnosti pramene

Aktivita zaměřená na dovednost a metodiku měření.

Činnost učitele

Pan učitel vedl celou exkurzi s přehledem, reagoval na otázky žáků. Po odborné stránce byl jeho výklad velmi dobrý. Jeho instrukce byly srozumitelné a přesné. Zvolil bezpečný prostor pro exkurzi a pohyb při těchto aktivitách. Žáci se chovali přirozeně a se zájmem o nabízenou činnost. Určitě by bylo škoda, kdyby byli žáci o takovou možnost (exkurzi) ochuzeni.

Shrnutí

Předvedená ukázka je velmi dobrým příkladem, jak realizovat zeměpisnou exkurzi. Příklad je také použitelný mimo navštívené území. Podobné aktivity děláme například s libereckými studenty učitelství geografie na území Malé Skály (v rámci geoparku Český ráj), kde městem pro studium nám slouží Železný Brod.

Velmi dobrá je práce těch, kteří vytvářeli záznam aktivit v terénu. Ze záznamu se dají vyčíst podstatné informace a následně tyto aktivity vyhodnotit a interpretovat.

Zamyšlení nad exkurzí

Prosím, aby tato část nebyla považovaná za kritiku zhlédnutých aktivit. Respektuji, že každý učitel je jiná, má jinou osobní zkušenost (různě dlouhou), různé preference i různé žáky. Zamyšlím se nad tím, co mě při sledování videa napadlo.

První moje úvaha je nad pojmem exkurze. Myslím si, že je to podstatně lepší název než „výlet“, kterým je zeměpis dodneška nálepkovaný. A předvedené činnosti jasně dokumentují, že pro učitele taková výuka není „dovolená“ ani výlet.

Do určité míry znám britskou školní geografii a podobně i americkou a přemýšlím o tom, zda nejlépe jít více do objevování, jakési expedice. Američané mají expedici v podpůrných materiálech pro geografické standardy (používají příkladu Lewis-Clarkovy expedice, která se uskutečnila v letech 1804–1806 a kterou vedli vojáci uvedených jmen). V Česku prezentují formu expedice například A. Hynek nebo E. Hofmann. Jak by mohla vypadat?

To už vyplývá z podstaty expedice – jít někam něco objevovat, objevovat neznámé území. Žáci by si volili z více oblastí (míst), připravovali by se ve škole na expedici: zjistili by si, co chtějí navštívit, jakým tématům se chtějí věnovat, co tam je z geografického hlediska významného, zjistit si co nejvíce podkladů předem, jak se tam dostat, zajistit si dopravu (vím, o čem mluvím, protože tohoto byli schopni moji žáci v tercii na gymnáziu), připravit si dotazníky, mapy (topografické, tematické), zjistit statistické údaje a dál. A co učitel? Ten je ve funkci mediátora, koordinátora.

Do zvolené oblasti by žáci vyrazili s určitými představami, které by pak porovnávali s realitou. Možná ti nejlepší by šli za to pověsné Alenčino zrcadlo (Alice's Adventures in Wonderland od Lewis Carrolla), co není vidět, ale je dobré vědět. Zdůrazňuji, že celá moje úvaha má tento charakter.

Jaké otázky mě napadaly a napadají?

- Kdo byla zmiňovaná Teréza Nováková? Proč se přátelila s Karolinou Světlou (mimořádně od Ještědu)? Co obě ženy spojovalo?
- Proč se v Proseči objevili bratři Mannové? Co je sem přivedlo?
- Jak vysvětlit, že v tak malém městě mimo významná centra podnikají Vietnamci? Jak mohou podnikat, když nemluví česky? V čem podnikají, co prodávají? Kdo prodává? Je to rodina nebo zaměstnanec? Kde bydlí? Jak jsou zásobováni zbožím? Kým? Jak je lidé v místní komunitě vnímají? Nakupují u nich?
- Co se stalo se zemědělskou půdou po rozpadu zemědělského podniku? Jak byla půda po roce 1989 restituována? Kdo z místních hospodářů na restituované půdě? Co se na ní pěstuje? Hrozí eroze půdy? Kde a proč? Jak erozi zamezit? Co pěstují lidé na zahrádkách?
- Co dělají nezaměstnaní? Jaká je jejich životní strategie? Využívá město nezaměstnané pro veřejně prospěšné práce? Proč ano / proč ne?
- Co místní napadne, když se řekne Proseč? Jaký předmět, jaká událost, jaká osoba atd. Z čeho to asi vyplývá?
- Je rozdíl v názorech (třeba mentální mapy náměstí) u mladých / starších, žen / mužů?
- Přibývá obyvatel přistěhováním nebo ubývá vystěhováním? V jakých věkových skupinách?
- Proč pramen vytéká právě na tomto místě? Jsou v okolí nějaké další prameny? Jak jsou uspořádané? Kolísá vydatnost pramene? Proč?

Nechci znát na všechno odpověď. Pro sebe si je budu hledat, na některé již odpovědi znám. Takový je život podle Lewise Carrola – plný otázek.

Použitá literatura

Carroll, Lewis. 1988. *Alenka v kraji divů a za zrcadlem.* [editor] Alena Peisertová. [překl.] Hana a Aloys Skoumalovi. Praha : Albatros, 1988. str. 161. originál: *Alice's Adventures in Wonderland* a *Through the Looking Glass*, v Londýně 1940.

Morgan, John and Lambert, David. 2005. *Geography: Teaching School Subjects 11–19.* Abingdon : Routledge, 2005. p. 230. ISBN 0-415-32111-5.